

Tranziția Economică între Decizia Politică a Guvernelor Post-Comuniste și Mentalul Colectivist

The Economic Transition between the Political Decision of the Post-Communist Governments and the Collectivist Mind

Flavius Cristian MĂRCĂU

„Constantin Brâncuș” University, Târgu Jiu, Romania

Abstract: *In our study we consider the treatment of socio-economic, political and psychosocial topics. We want to show how four decades of dictatorship destroyed any idea of freedom, but also how once it was obtained, a part of the population looked at it with some fear. Thus, the post-communist regime had to be a reaction to the previous regime. In the case of the states of central and eastern Europe, we understand that a need for democratization has been a demand produced by this reaction. It was wanted to build an opposite of the former communist regime, but the difficulty of building democracy was caused by the presence of the legacies of the old regime.*

Keywords: post-communist governments, economic transition, political decision, dictatorship, communism.

INTRODUCERE

Moștenirile negative resimțite în postcomunism au stat la baza construirii politicii și economiei în primii ani de libertate. Orice demers economic sau politic întreprins a fost privit cu scepticism de către populație. Pentru populație, aproape toți politicienii sunt hoți, noua poliție reprezenta fosta Securitate cu un alt nume - dar cu aceiași *milițieni* - iar o parte dintre politicieni erau considerați, pe bună dreptate, foști activiști al fostului Partid Comunist. O altă moștenire resimțită care intră în sfera socialului este *fragmentarea etnică și teritorială*. Jowitt consideră că această fragmentare cuprinde restricții impuse minorităților din statele fostului bloc sovietic, cum ar fi legile care restricționează cetățenia, orientate împotriva rușilor în Estonia și Letonia sau împotriva sârbilor și croaților în Slovenia. Astfel de practici reprezintă doar consecințele dezintegrării statelor comuniste multinaționale¹.

Spuneam că, în opinia unei părți a populației, majoritatea celor ajunși la conducere erau corupți. Acest aspect a fost puternic înrădăcinat în mentalul colectiv - întâlnit în statele postcomuniste - și se datora fostului partid. La începutul anilor '90, corupția a cunoscut o răspândire largă în toate statele Europei Centrale și de Est, dar și ale fostei Uniuni Sovietice. Acum, la mai bine de 30 de ani², observăm că lucrurile nu s-au schimbat în totalitate. Încă se resimte

¹ Vladimir Tismăneanu, Marc Morje Howar, Rudra Sil (Eds.), *Ordinea mondială după Leninism*, București, Curtea Veche, 2009, p. 69.

² Flavius Cristian Mărcău. "Dynamics of Deconsolidating Democracies of Poland, Hungary and Romania" în *Astra Salvensis*, VII (2019), no. 14, p. 293-305.

„The Economic Transition between the Political Decision of the Post-Communist Governments and the Collectivist Mind,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 297-313.

o *ușoară umbră* a corupției în rândul guvernanților din majoritatea statelor postcomuniste³. De asemenea, subliniem că diferite practici de corupție se regăseau și în rândul populației. Un exemplu în acest sens îl întâlnim – și încă îl întâlnim în cazul unor state - în domeniul economic. Imediat după 1990, unii cetățeni se eschivau de la plata taxelor și impozitelor, iar legislația vagă permitea astfel de subterfugii, făcând din stat un adevărat paradis fiscal⁴. Am dat exemple de mici fapte de evaziune fiscală prin simpla ocolire a legii, dar adevăratele *păcate* ale corupției se regăseau la cel mai înalt nivel.

RENUNȚAREA LA ECONOMIA PLANIFICATĂ⁵

Această etapă s-a dovedit a fi obligatorie din momentul în care statul s-a îndreptat spre democrație. O economie planificată nu se poate regăsi într-un sistem democratic, iar dacă acest lucru se întâmplă, nu poate fi funcțională. Adam Smith descrie în cartea *Richesses des nations* faptul că:

„îndepărtându-se în întregime toate aceste sisteme fie de preferințe, fie de constrângeri, sistemul simplu și facil al libertății naturale vine și însuși se prezintă și se stabilește în întregime. Orice om, atâta timp cât nu împiedică legile justiției, rămâne în deplină libertate de a urma drumul pe care i-l indică interesul său și de a-și plasa unde dorește industria și capitalul său, concurând cu cele ale oricărui alt om sau clase de oameni. Suveranul se găsește în întregime debransat de o sarcină pe care nu ar putea încerca să o îndeplinească fără a se impune, în mod înfașibil, la a se vedea înșelat în mii de feluri și pentru îndeplinirea convenabilă a căreia nu există nici o înțelepciune umană, nici cunoștințe care să poată fi suficiente, sarcina de a fi suprintendentul industriei particularilor și de a o dirija spre întrebunțările cele mai adecvate interesului general al societății”⁶.

Din cele afirmate de Smith, înțelegem că orice om este îndreptățit să-și aleagă sectorul în care să-și desfășoare activitatea economică (respectând legile statului), însă fără ca acesta să-i traseze o hartă a dezvoltării întreprinderii. Omul este responsabil pentru acțiunile sale și răspunde în fața legilor, fără ca libertățile să-i fie îngădite și fără a încălca libertățile unor alte persoane.

Regimul comunist a practicat controlul total al economiei timp de aproximativ patru decenii⁷. În toată această perioadă progresul a putut fi observat

³ A se vedea Flavius Cristian Măcăru, „HINDERING THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION IN ROMANIA AS A CONSEQUENCE OF THE SOCIAL PROTESTS IN THE EARLY 90s”, in *Research and Science Today*, No. 1(17)/2019, p. 69-76.

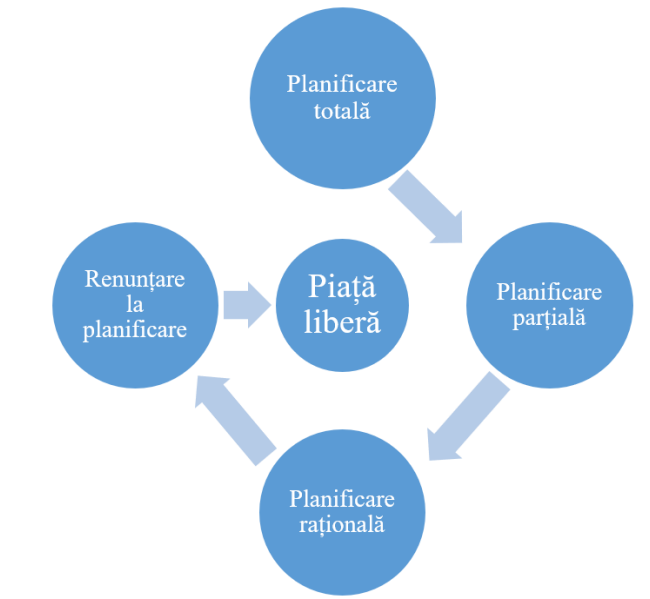
⁴ A se vedea Vladimir Tismăneanu, Marc Morje Howar, Rudra Sil (Eds.), *Ordinea mondială după Leninism*, p. 73.

⁵ A se vedea pe larg Flavius Cristian Măcăru, *Democratizarea statelor din Europa Centrală și de Est după căderea Cortinei de Fier*, Târgu Jiu, Academica Brâncuși, 2019.

⁶ Adam Smith, *Richesses des nations*, Paris, Gallimard, 1976, p. 352.

⁷ Flavius Cristian Măcăru, „Undemocratic regimes” in *Annals of the 'Constantin Brâncuși' University of Targu Jiu: Letters and Social Sciences Series*, 2 (2014), p. 105-110.

doar în cazul statelor cu un regim democratic. Astfel, odată cu începerea procesului democratizării, economia trebuia să devină *liberă*. Cum poate fi posibil acest lucru și care sunt etapele necesare liberalizării economice? În primul rând, pentru a putea răspunde întrebării pe care am adresat-o, trebuie să subliniem că planificarea o înțelegem din perspectiva următoarei clasificări: 1) planificare totală; 2) planificare parțială; 3) planificare rațională; 4) renunțarea la planificare și 5) piață liberă. Odată ce procesul liberalizării pieței a fost pus în mișcare, planificarea economică trece prin diferite etape până la democratizarea completă, și anume:

Schema 1

O să începem prin a descrie prima fază a planificării, cea *totală*. Aceasta poate fi întâlnită și sub denumirea de *planificare totalitaristă, centralizată* sau *economie de comandă* și reprezintă economia condusă de la centru (exact ca în cazul economiei Uniunii Sovietice).

Cea de-a doua fază, cea de *planificare parțială*, se regăsește în continuarea celei *totale* și reprezintă etapa în care statul a renunțat la regimul totalitar și a început procesul democratizării. Avem în vedere o etapă intermediară care nu permite (încă) economiei să funcționeze liber din simplul fapt că statul coordonează total acest sector – întreprinderile *încă* îi aparțin. Având în vedere că este o etapă intermediară a planificării economiei, guvernării sunt datorii cu crearea unor politici care să permită liberalizarea sectorului economic. Unele

„The Economic Transition between the Political Decision of the Post-Communist Governments and the Collectivist Mind,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 297-313.

dintre aceste politici trebuie să reglementeze privatizarea întreprinderilor și liberalizarea importului și exportului.

În cazul *planificării raționale*, aceasta „poate fi concepută ca o organizare rațională, dar atunci când planificarea este gândită astfel, ea nu mai descrie un tip specific de planificare. Nu se face referire la un specimen concret, ci la motivele planificării și, prin urmare, la un criteriu de evaluare a politicilor de planificare”⁸. În privința stimulării exportului - pentru favorizarea acestuia - se impune abandonarea controlului ratei dobânzii și a ratei de schimb⁹.

Statul este responsabil cu aplicarea rațională a politicilor și cu urmărirea și intervenția în cazul în care efectele sociale sunt negative. Acțiunile raționale ale noilor structuri democratice de conducere se regăsesc la baza teoriei conform căreia un individ ia deciziile într-o manieră rațională. Pornind de la susținerea unei astfel de teorii, Anthony Downs precizează că deciziile aleatorii nu fac obiectul nici unui tipar, iar pentru a genera o predicție este necesar ca acțiunile unei persoane să poată fi încadrate într-un anumit tipar (pentru a putea fi analizate)¹⁰. Downs pornește de la considerentul că prin cunoașterea scopurilor decidenților, acțiunile pe care le vor întreprinde pentru realizarea acestora pot fi prevăzute. Această teorie ar putea fi funcțională doar într-o situație ideală. În plan real, ea este contrazisă de evenimente, precum acțiunile guvernelor de la începutul anilor '90 în ce privește construirea unei piețe capitaliste, care au dovedit că declarațiile inițiale nu s-au materializat în totalitate. Teoria pornește de la premisa că o predicție poate fi elaborată în două etape: 1) se realizează calcule cu privire la metodele pe care o persoană le poate folosi în vederea realizării obiectivelor și 2) se presupune că acțiunile acesteia, pentru realizarea obiectivelor, sunt raționale. Spre exemplu, scopul decidenților politici a fost acela de a trece întreprinderile din subordinea statului în subordinea terțelor persoane private. Au fost luate astfel de măsuri pentru a fi creată o piață capitalistă, care să contribuie semnificativ la creșterea economică din stat¹¹.

Revenind la *scopuri* și la formarea unor predicții în ceea ce privește *acțiunile* în vederea realizării acestora, înțelegem că în cazul unor state din fostul bloc sovietic o bună parte dintre predicții s-au dovedit a fi false¹², iar acest lucru a fost

⁸ Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Iaș i, Polirom, 1999, p. 354-355.

⁹ A se vedea Claudiu Gabriel Țigănaș, „Economia politica a transformării. Dilema <<terapia de șoc>> versus <<gradualism>>”, în *Analele Științifice ale Universității “Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Științe Economice*, Tomul LII/LIII, 2005/2006, p. 239.

¹⁰ Anthony Downs, *O teorie economică a democrației*, Iaș i, Institutul European, 2009, p. 36.

¹¹ În acest sens, a se vedea analiza făcută de Cătălin Zamfir statelor care demonstrează că în perioada democratizării restructurarea economiei a făcut ca aceasta să cunoască un regres semnificativ pe termen scurt, mediu și lung (Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției*, Iaș i, Polirom, 2004).

¹² Anthony Downs, *O teorie economică a democrației*, p. 36.

posibil datorită lipsei stabilității politice de la începutul anilor '90. „*Comportamentul rațional este imposibil în lipsa stabilității ordonate oferite de guvern. Însă guvernul va continua să furnizeze această stabilitate doar atât timp cât sistemul politic funcționează eficient, atât timp cât este rațional. Așadar raționalitatea politică este o condiție sine qua non a tuturor formelor de comportament rațional*”¹³.

Lange consideră că raționalitatea este legată de apariția capitalismului. Făcând apel la istorie, înțelegem că raționalitatea apare odată cu formele schimbului (monetar sau comercial). Orice tip de activitate economică avea un scop mai bine sau mai puțin definit de către tradițiile locale. Lange descrie scopurile ca fiind aprobate de religie sau prin legislație, iar morala era cea care stătea la baza stabilirii acestora. Analiza cuprinde următoarele elemente: a) producția comercială capitalistă este privită ca fiind strâns legată de dezvoltarea raționalității, iar agenții economiei capitaliste sunt supuși principiului raționalității; b) principiul raționalității capătă o proporție generală în interiorul teoriei, astfel că acesta se regăsește nu doar în sistemul economic capitalist, ci devine un principiu general de comportament ce se impune, într-o manieră progresivă, în toate sectoarele sociale¹⁴.

Penultima etapă, cea a *renunțării la planificare*, este caracterizată de încheierea procesului privatizării, prin instaurarea unui sistem de control și prevenție a monopolului. Etapa reprezintă implementarea totală a politicilor create în vederea democratizării sectorului economic. Este o etapă importantă având în vedere că definește implementarea unei economii de piață.

Ultima etapă (*pieța liberă*) se întâlnește când statul a parcurs etapele democratizării și nu mai există niciun monopol pe care acesta îl deține - cel puțin în privința bunurilor de consum destinate populației - iar rezultatele au fost pozitive în mare parte. Poate exista situația în care statul deține monopolul asupra sectorului militar datorită faptului că încă nu a fost înființată nicio întreprindere privată care să aibă ca scop producerea de armament. Însă nu poate fi interzisă o asemenea întreprindere pentru sectorul privat, ci doar reglementată înființarea ei prin diferite legi riguros elaborate (se are în vedere importanța sectorului).

Ce înțelegem prin piață liberă? În primul rând sunt vizate principalele politici economice¹⁵ și modul în care acestea sunt elaborate. Pentru a putea discuta despre un proces democratic de elaborare a politicilor economice se impune să subliniem că acestea, în primă fază, sunt aprobate de către parlament, iar ulterior guvernul le supune propriei analize. Politicile sunt elaborate de persoane alese în mod democratic, prin vot universal, liber și corect. Odată ce această etapă a fost atinsă, sectorul economic devine *liber*, iar statul trebuie să fie responsabil doar cu

¹³ *Ibidem*, p. 44.

¹⁴ Tiberiu Brăilean, Aurelian Plopeanu, *Economie Politică*, Iași, Institutul European, 2012, p. 32.

¹⁵ Walter Block, *Reconstrucția Libertății*, București, Libertas Publishing, 2008, p. 62-88.

„The Economic Transition between the Political Decision of the Post-Communist Governments and the Collectivist Mind,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 297-313.

supravegherea acestuia pentru a preveni diverse probleme (ca cele legate de monopol). Mai exact, statul devine un arbitru care desfășoară activități în sectorul economic într-un mod democratic.

MODALITĂȚI DE SCHIMBARE A ECONOMIEI

Tranziția economică, de la modelul centralizat la cel democratic a creat o serie de dezbateri ce vizau modalitatea de abordare a schimbărilor. Leslie Holmes, spre exemplu, consideră că tranziția poate fi *graduală* sau *bruscă* (utilizându-se metoda „terapii de șoc”)¹⁶.

Europa Centrală și de Est a fost divizată în ceea ce privește modalitatea de tranziție a economiei, astfel că unele dintre state au apelat la construcția economică de tip *gradual*, plecându-se de la considerentul că o schimbare *șoc* nu poate genera rezultate pozitive. Pe de altă parte, Polonia, sub influența vicepremierului Leszek Balcerowicz, a făcut parte din categoria statelor care au abordat *terapia șoc*.

Un alt exemplu vizează Iugoslavia, care sub conducerea primului-ministru, Ante Marković, a inițiat o reformă economică pe termen mediu. Acest plan, lansat în 1989, avea în vedere stabilizarea economică și dezinflația. Pornindu-se de la abandonarea economiei centralizate, urmată de inițierea liberalizării regimului schimburilor și importului, s-a avut în vedere corectarea slăbiciunilor economice, structurale și instituționale ale economiei în contextul unei rate de schimb fixe. Această reformă s-a bucurat de susținerea FMI printr-un acord încheiat în 1990. Programul a realizat o scădere semnificativă a inflației la un cost relativ scăzut în ceea ce privește pierderea ieșirilor (output loss)¹⁷.

După destrămarea Uniunii Sovietice în 1991, președintele Boris Elțin a fost impulsivat de agravarea dezechilibrelor economice, mandatând în consecință guvernul condus de Egor Gaidar să utilizeze reformele radicale. În mare parte ca urmare a „terapii de șoc” din Polonia, reformele din Rusia au pornit prin permiterea majorității prețurilor să se stabilească de la sine, comerțul exterior să fie liberalizat, iar controalele administrative la nivel de întreprindere să fie ridicate. Cu toate acestea, reformele s-au lovit de diferite piedici¹⁸.

Per a contrario, România și Ungaria au încercat o abordare *gradualistă* a schimbării economiei. În cazul celei din urmă, motivul alegerii schimbării graduale, sub conducerea prim-ministrului Antall, a fost acela că economia suferise transformări chiar și în ultimii ani ai comunismului. În această situație o

¹⁶ Leslie Holmes, *Postcomunismul*, Iași, Institutul European, 2004, p. 332.

¹⁷ James Roaf, Ruben Atoyan, Bikas Joshi, Krzysztof Krogulski and an IMF Staff Team, „25 Years of Transition Post-Communist Europe and the IMF”, p. 10.
http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2014/eur/eng/pdf/erei_sr_102414.pdf, accesat la 3. 03. 2015.

¹⁸ *Ibidem*, p. 11

abordare radicală nu reprezenta o necesitate imanentă. Practic, s-a mers pe considerentul că *dacă a mers bine până în acest moment, cu siguranță va merge și de acum încolo*. În cazul României, guvernul Petre Roman a înclinat inițial spre o abordare mai radicală, iar succesorul acestuia (Theodor Stolojan), deși avea o viziune mai radicală, a considerat că o tranziție bruscă, într-o perioadă scurtă de timp, nu va conduce decât la destabilizarea societății¹⁹.

În fine, guvernul este responsabil cu alegerea metodei de schimbare a economiei (bruscă sau graduală) în funcție de mentalitățile populației pe care o guvernează. Bunele practici nu sunt un argument pentru a fi preluate în toate statele. Nu există o metodă universal valabilă pentru toate statele, o rețetă a reformării economice.

CE POATE FI REFORMAT?

Petrakov și Yassine, în *Economic Methods of Planned Centralized Management*, adresează o întrebare ce vizează capabilitatea sistemelor socialist și capitalist de a hrăni toți oamenii, și anume: „*pot oare fie socialismul, fie capitalismul, să fie reformate parțial, suficient cât să poată hrăni toți oamenii?*”. Este o întrebare pertinentă dacă privim spre socialism și înțelegem că statul era cel responsabil cu distribuția forței de muncă, însă putem spune despre acesta că a fost capabil să-i *hrănească pe toți*? Deși sistemul socialist presupunea o angajare integrală a forței de muncă este corect să susținem că nu a existat măcar o singură persoană care să fi murit de foame? Există vreo statistică credibilă care să demonstreze acest lucru?²⁰

Să ne întrebăm dacă socialismul poate fi reformat, dar și ce tipuri de politici sunt necesare pentru ca această acțiune să poată fi dusă la bun sfârșit. În privința tipului centralizat, pe care socialismul îl practică, reformele pot fi executate pe două coordonate: 1) primul tip de reformă are în vedere perfecționarea sistemului de comandă existent sau 2) introducerea mecanismelor piețelor. Spre exemplu, în anii '60-'70, reformele din Germania de Est s-au concentrat pe primul tip, în timp ce Ungaria, după 1968, a avut în vedere introducerea mecanismelor piețelor.

În ceea ce privește reformele impuse de Tito în Iugoslavia, putem spune că:

„măsurile adoptate în plan economic și social-politic la începutul deceniului al șaselea au conferit, treptat, o fizionomie aparte Iugoslaviei în peisajul țărilor est-europene și au consolidat baza socială a regimului. Într-adevăr, după un ultim scurt „pușeu” stalinist, ce a urmărit generalizarea cooperativizării agriculturii (9 iunie 1949), începând din 1951-1952 politica agrară a regimului a cunoscut mutații considerabile. În cele din

¹⁹ Leslie Holmes, *Postcomunismul*, p. 332-333.

²⁰ Flavius Cristian Mărcău, „CENTRAL AND EASTERN EUROPE – NECESSARY STAGES OF DEMOCRACY CONSTRUCTION”, *Research and Science Today*, No. 2(8)/2014, 2014, p. 93-102.

„The Economic Transition between the Political Decision of the Post-Communist Governments and the Collectivist Mind,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 297-313.

urmă, printr-o lege promulgată la 30 martie 1953, țăranilor li s-a acordat dreptul de a părăsi gospodăriile agricole colective (în care cei mai mulți fuseseră înscriși cu forța) și să reîntre în posesia pământului și inventarului agricol ce le aparținuse. Totodată, la 27 iunie 1950 a fost adoptată legea ce instituia mecanismul autoconducerii și autogestunii muncitorești în întreprinderi și asociații economice, extins ulterior și în alte instituții (școli, universități, spitale etc.)²¹.

Un alt exemplu de reformă a socialismul îl regăsim la nivelul Uniunii Sovietice care, cu ultimele eforturi, a oferit întreprinderilor autonomie financiară și o serie de responsabilități, dar sub nicio formă nu au făcut demersuri care să conducă spre piețe libere, semn că s-a dorit păstrarea trăsăturilor de bază ale sistemului socialist (în general) și a economiei de comandă (în special).

Leonid Abalkin, unul dintre principalii inițiatori ai reformei socialiste în URSS, a considerat ca neacceptabil orice sistem ce conducea spre competitivitate, subliniind foarte clar că respinge orice mecanism din afara sistemului socialist ce se dovedește a fi capabil să producă criză, șomaj și diviziunea societății în clase. Acesta a respins cu vehemență capitalismul²².

Până la acest moment am înțeles că socialismul nu poate funcționa cu o piață liberă. Însă, există posibilitatea unui socialism de piață? Adam Prezeworski²³ consideră că o definiție a socialismului de piață ar semăna izbitor cu cea a pieței capitaliste. De ce? Pentru că socialismul ar trebui să renunțe la distribuția resurselor și la forma unică de proprietate, ceea ce l-ar apropia de capitalism. Existența mai multor forme de proprietate este o caracteristică a economiei de piață capitaliste unde proprietatea de stat s-a păstrat, alături de proprietatea privată sau sistemul cooperatist. Ca exemplu vom oferi sectorul public din Suedia care deține 6% și sectorul public din Austria care beneficiază de mai bine de 50%²⁴.

“Dacă socialismul de piață trebuie să fie un sistem distinct, el trebuie să fie legal diferențiat în favoarea cooperativelor ca proprietăți ale muncitorilor ca în modelul lui Nove privind socialismul fezabil. În multe țări capitaliste, corporații centralizate de stat distribuie corespondența, întreprinderi publice produc mașini, firme private de dimensiuni reduse dețin restaurante, și instalatorii individuali remediază defecțiuni. Diferența dintre capitalism și piața socialistă este aceea că în capitalism există și firme private de dimensiuni însemnate care distribuie corespondența, care produc mașini. Nove le-ar interzice și ar rezerva cooperativelor dreptul acestor activități”²⁵.

²¹ Adrian Pop, *Originile și tipologia revoluțiilor est-europene*, Bucureș ti. Ed. Enciclopedică, p. 395.

²² Nikolai Petrakov, Evgeni Yassine, „Economic Methods of Planned Centralized Management”, în *Sovietskaia Ekonomiticheskaia Reforma: Poiski I reshenia*, Moskow, Nauka, p. 64 apud Adam Prezeworski, *Democrația și economia de piață*, Bucureș ti, All, 1996, p. 135-136.

²³ *Ibidem*, p. 137.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 138.

Problematika reformării socialismului este una delicată având în vedere că acesta nu poate funcționa într-un stat democratic, indiferent dacă este capabil sau nu să-i hrănească pe toți. Noi suntem de părere că o astfel de ambiție este utopică. Ideologia socialistă s-a bucurat de o puternică propagandă că regimul poate să îi hrănească pe toți, dar acest lucru este îndoielnic atâta vreme cât a fost un regim închis, nu a oferit statistici credibile și a fost lipsit de transparență.

De asemenea, Robert Dahl menționează că „*democrația și capitalismul de piață sunt ca două persoane unite într-o căsnicie furtunoasă, dezbinată de neînțelegeri și care, totuși, suportă situația deoarece nici unul dintre parteneri nu dorește să se despartă de celălalt. Pentru a extinde comparația în sfera vegetalului, am putea afirma că aceste două componente trăiesc într-un fel de simbioză antagonistică*”²⁶. Ca urmare, capitalismul, de-a lungul timpului, a condus spre creștere economică, aspect prielnic democrației. Însă, nu există, conform lui Przeworski și Limongi²⁷, nicio corelație între regimul unui stat și creșterea economică. Deși democrația a preferat capitalismul, există situații în care acesta se regăsește în state cu regim nedemocratic (a se vedea China de astăzi).

Economia dirijată poate exista într-un stat unde resursele sunt reduse, iar deciziile de natură economică sunt puține și evidente²⁸.

PRIVATIZAREA

În privința schimbării, privatizarea²⁹ reprezintă un început al tranziției economice și are în vedere trecerea întreprinderilor din proprietatea statului în proprietate privată (proprietate autohtonă, proprietate străină sau mixtă)³⁰. Majoritatea politicianilor acumulasera suficientă experiență - din prisma cetățenilor care au trăit în regimul comunist - astfel că noțiunea de economie centralizată devenea de neconceput într-un stat ce părăsise sistemul socialist. S-a considerat, pe bună dreptate, că o economie predominant privată va avea o evoluție mult mai bună. Însă, planul de privatizare al sectorului economic viza o creștere semnificativă a economiei, într-o perioadă nu foarte lungă de timp, mergându-se pe restructurarea economiei și relansarea acesteia și așteptându-se

²⁶ Robert Dahl, *Despre democrație*, Iaș i, Institutul European, 2003, p. 159.

²⁷ Adam Przeworski și Fernando Limongi, „Political Regimes and Economic Growth”, *Journal of Economic Perspectives*, 7, 3 (summer 1993), p. 51-70.

²⁸ Robert Dahl, *Despre democrație*, p. 161.

²⁹ Gabriella Lewis, Philip G. Benson, „Democracy or state control? The road ahead for Central Eastern European economies: Hungary in focus”, http://www4.fsa.ulaval.ca/files/content/sites/lsa/files/sections/La_recherche/chaieres_recherche/Stephen-A.-JARISLowsky/ActesHEI/papers/Democracy%20or%20state%20control,%20The%20road%20ahead%20for%20central%20eastern%20european%20economies%20hungary%20in%20focus.pdf, accesat la 14.05.2015

³⁰ A se vedea Richard Rose, William Mishler, Christian Haerpfer, *Democrația și Alternativele ei*, Iaș i, Institutul European, 2003.

„The Economic Transition between the Political Decision of the Post-Communist Governments and the Collectivist Mind,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 297-313.

„ca privatizarea, pe lângă injectarea masivă de noi investiții, să producă o infuzie de principii și modele manageriale mult mai eficiente decât cele ale statului. În subsidiar, se aștepta de la privatizare și realizarea rolului de agent sanitar, de curățire a zonelor cronic ineficiente ale economiei”³¹.

Cătălin Zamfir aduce în discuție, atunci când face referire la sectorul economic, verbele *a curăța* și *a putea*, însă îl omite pe *a vrea*. Dacă primul verb putem să-l atribuim atât statului, cât și investitorilor, pornind de la considerentul că ambii pot fi capabili să producă o restructurare a întreprinderilor, în cazul statului presiunile sociale îngreșesc capacitățile acestuia de a acționa. Astfel, cel de-al doilea verb trebuie atribuit - în majoritatea cazurilor - celor care preiau întreprinderile de la stat. În ultima situație în care avem verbul *a vrea*, acesta poate fi alăturat atât statului, cât și investitorilor. În cazul statului, înțelegem că a fost motorul procesului de privatizare, dar tot acesta este cel care a așteptat de la investitori să producă restructurarea întreprinderilor care să producă creștere economică. Întrebarea este *au vrut investitorii să facă acest lucru sau și-au urmărit propriile interese: profit maxim cu investiție minimă?* Adresăm această întrebare având în minte obiectivele planului de privatizare, dar și faptul că acesta prevedea producerea unor serii de restructurări: în primă fază lichidarea unor componente care nu aveau perspectivă, iar în cea de-a doua, dezvoltarea celor cu potențial. Orice fază de restructurare, a oricărui sector economic, produce, inevitabil, o perioadă de stres care este responsabilă de scăderea producției în diferite zone. „Relansarea întreprinderilor privatizate era de natură a compensa în mare măsură costurile restructurării”³².

Fiecare stat și-a aplicat propria strategie atunci când a venit vorba despre privatizare, iar analiza făcută de David Stark și Bruszt László³³ - cuprinzând programele de privatizare din patru state postcomuniste - a arătat că privatizarea (strategiile de privatizare) din statele fostului bloc sovietic au la bază un algoritm care generează o construcție improvizată. Deși nu pornesc de la un plan bine definit, strategiile din statele postcomuniste variază în funcție de doi factori: 1) în primul rând, este vorba despre participanții la procesul de privatizare, în urma alegerii acestora de către stat; 2) în al doilea rând trebuie avute în vedere resursele pentru achiziționarea proprietății.

Statele nu au înțeles că, pe lângă transferul proprietății statului către terțe persoane, un rol deosebit de important în dezvoltarea sectorului economic privat îl reprezintă crearea unor noi întreprinderi private³⁴, acestea fiind capabile să preia

³¹ Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției*, p. 42.

³² *Ibidem*.

³³ Stark, David, Bruszt László, *Traectorii postsocialiste. Transformarea politicii și a proprietății în Europa Centrală și de Est*, București, Ed. Ziua, 2002.

³⁴ *Ibidem*, p. 111.

o bună parte dintre cei rămași fără locuri de muncă (șomerii). În cazul statelor proaspăt decomunizate, una dintre cele mai importante resurse financiare este reprezentată de sistemul de investiții, care s-a dovedit a fi imperativ pentru asigurarea unei creșteri economice constante (pe termen mediu și termen lung). „După ce îndeplinirea acestor condiții are loc, urmează procesul crucial al investițiilor, proces care implică producerea aceluși tip de out-put care extinde capacitatea unei economii; când o economie crește prin intermediul acumulării de capital, atunci au loc investițiile”³⁵. Trebuie subliniat că niciun cetățean sau grup de cetățeni nu a dovedit că deține suficiente fonduri pentru a putea achiziționa întreprinderile importante ale statului respectiv (pentru a ușura procesul privatizării). În această situație lucrurile nu au fost atât de simple, ci s-au întâmpinat diferite dificultăți în timpul procesului de privatizare, dar și ulterior. Lipsa experienței și-a pus amprenta asupra rezultatului final, care nu s-a bucurat doar de evoluții pozitive.

Leslie Holmes a schițat o imagine a istoriei recente care descrie puterea birocrățiilor obținută în detrimentul deținerii mijloacelor de producție de către stat. Max Weber considera necesară crearea unei clase, alcătuită preponderent din oameni de afaceri, capabilă să contracareze birocrățiile de stat. Privatizarea se dovedea a fi necesară, iar în încercarea găsirii unor soluții, statele postcomuniste au avut la îndemna exemplul oferit de statele cu o economie de piață. Metoda exemplului trebuia să funcționeze fără probleme, doar că în unele situații rezultatul nu a fost cel scontat. De ce s-a întâmplat acest lucru? În primul rând procesul privatizării a fost gândit pe baza a două programe: 1) *privatizarea în masă* și 2) *investițiile străine*. Vom descrie ambele procese și vom explica cum anumite decizii au dăunat economiei pe termen lung³⁶.

Programele de privatizare în masă

Astfel de programe erau absolut necesare având în vedere că toate întreprinderile se aflau în posesia statului, iar un program de privatizare gradual ar fi avut o întindere mult prea mare. Acum rămâne să analizăm dacă programele au obținut rezultate pozitive (pe termen scurt, mediu și lung). Politicile aplicate în acest sens și-au găsit finalitate atunci când activele statului au fost trecute în proprietate privată, atât națională, internațională, cât și mixtă.

Revenind la aceste programe, înțelegem că statul a avut în vedere două metode de implementare, mergându-se pe considerentul că includerea populației în rândul acționarilor va conduce spre o performanță crescută a economiei, dar și o întărire a legitimității sistemului postcomunist. Aceste două metode au fost:

³⁵ Katonr Irina Ana, „Tranziție și democratizare în Europa Centrală și de Est”, p. 88, http://fspac.ubbcluj.ro/moodle/pluginfile.php/7159/course/overviewfiles/Tranziție_si_demo_cratizare.pdf?forcedownload=1, accesat 12. 07. 2020.

³⁶ A se vedea: Leslie Holmes, *Postcomunismul*, p. 337-338.

„The Economic Transition between the Political Decision of the Post-Communist Governments and the Collectivist Mind,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 297-313.

1) *schema bazată pe cupoane distribuite cetățenilor și* 2) *schema bazată pe cumpărarea de cupoane de către agenți.*

În cazul primei metode avem în vedere două tipuri de abordare destul de diferite. Primul tip de abordare a fost acela în care statul aloca cetățenilor cupoane complementare prin care aceștia deveneau acționari la diferite întreprinderi sau fonduri de investiții. Un astfel de sistem a fost utilizat în Rusia la sfârșitul anului 1992 și a permis cetățenilor să-și vândă propriile cupoane în cazul în care doreau acest lucru. Cea de-a doua abordare (al primului punct) avea în vedere achiziționarea unor cupoane de investiții de către cetățeni, iar ulterior să fie schimbate cu acțiuni la diferite companii. Acest tip de sistem a fost implementat în Cehoslovacia și în Bulgaria, iar o variantă a acestuia s-a regăsit în anul 1993 în Polonia - când majoritatea cetățenilor puteau achiziționa acțiuni direct din fondurile naționale de investiții³⁷.

În cazul celui de-al doilea punct, *schema bazată pe cumpărarea acțiunilor de către angajați*, acesta este puțin diferit față de primul model datorită faptului că acțiunile erau distribuite angajaților unei anumite întreprinderi. „În proiectul de privatizare poloneză din iulie 1990, de pildă, se prevedea că angajații vor putea achiziționa la jumătate de preț acțiuni la propriile întreprinderi. Ca și sistemul de privatizare în masă, această schemă încuraja sentimentul de participare la viitorul economic al țării”³⁸.

Astfel de sisteme au fost concepute plecându-se de la premisa că prin *împroprietărirea* populației, spiritul antreprenorial se va dezvolta datorită creșterii simțului proprietății, iar economia va cunoaște o dezvoltare rapidă. Oare s-a întâmplat acest lucru? Să facem o scurtă evaluare a situației: statul a considerat că alocarea unor cupoane către populație va conduce la schimbarea mentalității acesteia, dar a omis să ia în considerare că ceea ce a indus comunismul în mentalitatea colectivă în patru decenii nu poate fi schimbat printr-o decizie administrativă. Omul de rând a înțeles că i-au fost atribuite acțiuni la diferite companii, dar puterea de decizie nu se regăsea în mâinile sale, ci în mâinile celor aflați la conducerea întreprinderii respective. Cum poate schimba mentalitatea unui persoane un tichet care îi asigură anual o sumă mică de bani, dar care nu-i permite să decidă, în niciun fel, în politica de management a întreprinderii? În capitolul "*Renunțarea la economia planificată*" discutăm despre deciziile raționale ale decidenților politici și oferim ca argument *privatizarea în masă* (care să demonstreze că predicțiile nu pot fi valide în toate cazurile). Astfel, plecând de la *scopurile* clasei politice în privința construirii unei piețe capitaliste, înțelegem că acțiunile acesteia nu au fost raționale în toate cazurile.

Cazul privatizării monopolurilor de stat este unul delicat și foarte complex din cauza neînțelegerii statului în ce privește dezvoltarea și concurența

³⁷ *Ibidem*, pp. 338-339.

³⁸ *Ibidem*, p. 340.

din sectorul respectiv. Prin lipsa unor mecanisme de control al monopolului, cei de la guvernare au pus *carul înaintea boilor*. Îl putem considera un management defectuos al situației respective din simplul motiv că schimbarea monopolului de stat cu un monopol privat nu creează eficiență în toate cazurile, ceea ce se datorează strict monopolului respectiv. Cu toate că în urma privatizării s-a putut observa o creștere a managementului intern și o oarecare îmbunătățire a calității produsului respectiv, lipsa competitivității și existența monopolului au condus spre un profit maxim cu investiții minime datorită concurenței inexistente din acel sector. Cătălin Zamfir pornește de la ideea că cel care plătește managementul precar și profitul sălbatic este consumatorul, iar poziția monopolistă a întreprinderii generează o dominare agresivă a acestuia, ce se datorează incapacității de a putea alege un produs asemănător. Astfel de situații au fost întâlnite în zona serviciilor pentru populație, unde în majoritatea statelor existau diferite sectoare care erau controlate de o singură întreprindere. Spre exemplu, sectorul telecomunicațiilor din România a fost controlat de către Romtelecom, iar privatizarea acestei întreprinderi a fost făcută cu uriașe pierderi pentru populație³⁹.

ȘOMAJUL

În sistemul capitalist, problema creșterii șomajului este una reală și acceptată, având în vedere faptul că locurile de muncă, la fel ca orice produs, se supun legilor cererii și ofertei. În privința angajatului, cel mai important aspect îl reprezintă salariul pe care-l primește în urma muncii depuse, iar în ceea ce privește angajatorul, serviciile de calitate oferite de angajat reprezintă unul dintre principalele criterii în stabilirea salariului. Însă salariul tinde să aibă o altă formulă de generare decât mecanismele de piață, având în vedere faptul că orice angajator tinde să-și maximizeze profiturile, inclusiv prin oferirea unui salariu mai mic (în cazul în care beneficiază de o cerere mare de muncă din partea populației). Europa Centrală și de Est, la începutul anilor '90, a demonstrat un puternic dezechilibru al pieței manifestat prin creșterea șomajului. Acesta s-a datorat în mare parte scăderii economice din statele postcomuniste, privatizărilor masive într-un timp foarte scurt, neputința politicilor economice de a genera o scădere a șomajului ș.a.⁴⁰

Democratizarea economiei din statele postcomuniste a presupus diferite etape prin care economia de tip centralizat a fost direcționată spre una de tip capitalist, avându-se în vedere că într-un stat cu regim democratic o implicare totală a statului în sectorul economic este de neconceput. Privatizarea

³⁹ Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției*, p. 44.

⁴⁰ A se vedea Tiberiu Brăilean, Aurelian Ploeanu, *Economie Politică*, Iași, Institutul European, 2012, p. 113.

„The Economic Transition between the Political Decision of the Post-Communist Governments and the Collectivist Mind,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 297-313.

întreprinderilor a generat o creștere a ratei șomajului în rândul populației, iar acest aspect se datorează, în cea mai mare parte, nevoii de optimizare financiară a structurilor respective.

La ce ne referim când aducem în discuție optimizarea financiară? În primul rând la setul de măsuri ce se dovedește a fi benefic pentru buna funcționare a unei întreprinderi. De exemplu, una dintre măsuri a constat în împărțirea eficientă a responsabilităților în rândul muncitorilor. Mai exact, investitorii care au achiziționat diferite întreprinderi au considerat că un set de sarcini poate fi îndeplinit, spre exemplu, de către o singură persoană și nu de către patru sau cinci, astfel că a fost păstrată persoana competentă (teoretic) și au fost mutate în alte sectoare sau concediate celelalte persoane.

Băilean și Plopeanu, în lucrarea *Economia Politică*, precizează că productivitatea unei întreprinderi pornește de la eficientizarea costului muncii, care presupune utilizarea unor factori diferiți, cum ar fi:

- Alinierea producției la cerințele pieței;
- Modernizarea (automatizare, robotizare etc.);
- Perfecționarea personalului;
- Organizarea eficientă a muncii;
- Perfecționarea resurselor umane⁴¹.

O altă măsură care a condus la creșterea numărului în rândul șomerilor a fost aceea de dotare cu aparatură nouă (tehnologizare) a întreprinderilor. În situația de față, o bună parte din sarcinile de muncă ale salariaților au fost preluate de diferite aparate, astfel că surplusul, nemaigăsindu-și utilitatea, a fost înlăturat (concediat). De asemenea investițiile străine au generat un număr mare de concedieri într-un timp scurt datorită contractelor dintre stat și investitor. Au fost achiziționate diferite combinate, iar salariații care munceau în unitățile respective au fost menținuți în activitate doar pentru o perioadă de doi sau trei ani (ulterior o bună parte dintre aceștia pierzându-și locul de muncă)⁴².

Din punct de vedere politic, problematica șomajului poate fi descrisă în două feluri: 1) în situația în care există o continuitate - în noul regim democratic - de angajare în fabrici a populației, șomajul capătă o relevanță politică; 2) per a contrario, în statele în care distincția dintre șomaj și angajare își pierde din esență, pierderea slujbei nu a mai avut aceeași importanță politică ca în primul caz⁴³.

⁴¹ *Ibidem*, p. 142.

⁴² Un astfel de exemplu îl regăsim la Combinatul de Lianți și Azbociment de la Bârsești, Târgu-Jiu.

⁴³ Phineas Baxandall, „Politica șomajului postcomunism: moștenirile istorice și acceptarea nefirească a pierderii locului de muncă”, în Grzegorz Ekiert, Stephen E. Hanson (coord.), *Capitalism și Democrație în Europa Centrală și de Est*, Iași, Polirom, Iași, p. 308.

În ceea ce privește acceptarea șomajului, politicienii au plecat de la premisa că acesta s-a datorat democratizării sectorului economic și au impus ideea că trebuie acceptat ca un efect necesar al restructurării. Acest aspect negativ putea fi evitat dacă se încerca crearea unui set de politici care să prevadă construirea de noi întreprinderi - capabile să absoarbă o parte dintre șomeri - sau cel puțin să fi fost stabilite clauze clare în contractele de vânzare a unităților de producție, menite să protejeze muncitorii pe termen mediu și lung⁴⁴. În privința creșterii ratei șomajului, consilierii occidental au precizat că acest fenomen trebuie privit ca un semn de succes în ceea ce privește tranziția economiei de comandă la una de tip capitalist⁴⁵.

Odată ce rata șomajului a crescut semnificativ (10% la începutul anilor '90) în țările din Europa Centrală și de Est, ar trebui să ne punem un semn de întrebare în legătură cu cei care au rămas fără serviciu. Ce era de făcut în privința acestora? Ajutorul de șomaj a fost o inițiativă bună a noilor guverne, doar că nu s-a ținut cont de anumiți factori. Astfel, cei care beneficiau de un asemenea ajutor au constatat că sumele ce le reveneau se încadrau în salariul minim pe economie, nu erau indexate cu inflația, iar în cele mai multe cazuri nu puteau asigura un minim necesar de existență. Phineas Baxandall ne spune că „la începutul anului 1994, în Ungaria majoritatea ajutoarelor sociale corespundeau salariului minim, ce reprezenta doar 73% din nivelul de subzistență. Doar 43% din beneficiarii asigurării de șomaj din Ungaria de la sfârșitul anului 1993 au primit un ajutor deasupra nivelului oficial de subzistență și, conform unui studiu al Organizației Internaționale a Muncii (OIM), acest nivel acoperea, de fapt, doar 64% din cele mai modeste costuri ale vieții de zi cu zi”⁴⁶. De asemenea, în privința ajutorului de șomaj, am putea considera că o sumă mai generoasă ar îndrepta problema pierderii slujbelor, însă Polonia ne-a demonstrat exact contrariul. Acest stat a asigurat un ajutor mai consistent decât țările din vecinătatea sa, dar efectul a fost acela de opoziție. Oamenii doreau un loc de muncă stabil care să le poată asigura un venit constant pe termen lung în comparație cu șomajul care le putea asigura un venit pe o perioadă determinată de timp. Acest lucru nu a făcut decât să genereze nesiguranță cu privire la ce se va întâmpla după ce statul nu va mai asigura ajutorul respectiv⁴⁷.

CONCLUZII

Înțelegem că procesul democratizării sectorului economic prevedea o creștere semnificativă a economiei într-o perioadă nu foarte lungă de timp, însă programul de privatizare a întreprinderilor de stat a generat speranța că multe

⁴⁴ *Ibidem*, p. 309.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 311.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 312.

„The Economic Transition between the Political Decision of the Post-Communist Governments and the Collectivist Mind,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 297-313.

dintre activele privatizate vor beneficia de restructurare și vor contribui la creșterea economică vizată. Plusul economic a întârziat să apară, iar șocul a fost mult mai mare atunci când s-a constatat că multe dintre întreprinderile privatizate nu doar că nu au fost restructurate ci pur și simplu au fost distruse în parte sau în totalitate. În această situație avem în vedere acele întreprinderi care aveau șanse reale de relansare și care, printr-un program de restructurare bine elaborat (și într-o perioadă scurtă de timp), să devină profitabile. Atunci când discutam despre verbul *a vrea*, am adresat o întrebare legată de dorința investitorilor de a dezvolta întreprinderile achiziționate sau doar de a urmări profitul maxim cu investiții minime. Acum înțelegem că mulți dintre investitori au avut în vedere doar câștigul maxim și nu dezvoltarea întreprinderilor. Conform lui Cătălin Zamfir, mulți dintre noii patroni au considerat că distrugerea întreprinderilor achiziționate de la stat este mult mai profitabilă⁴⁸.

Paradoxal, atunci când vorbim despre corupție - și despre stat - ajungem la concluzia, urmărind acțiunile de privatizare a companiilor aflate în posesia acestuia, că statul a dovedit nu doar că este un administrator slab, ci este și corupt. Aceste aspecte nu se reflectă doar în calitate de deținător al întreprinderilor, ci mai ales în calitatea de conducător al procesului de privatizare. Acum, la 30 de ani de la căderea comunismului, putem spune că procesul de restructurare economică a fost dominat de strategia „*este mai bună o privatizare rapidă, oricare vor fi rezultatele, decât o privatizare întârziată*”⁴⁹, acest lucru resimțindu-se în toate statele fost comuniste din Europa Centrală și de Est.

Spre exemplu, România poate fi considerată țara în care procesul democratizării sectorului economic a reprezentat un fiasco având în vedere că privatizarea companiilor de stat poate fi asociată cu un distrugător al întreprinderilor, și nu cu un dezvoltator al acestora, iar mulțimea de scandaluri din jurul privatizărilor demonstrează acest lucru. Spuneam mai sus că unele întreprinderi au fost achiziționate, iar dezvoltarea a fost ultimul lucru care a contat pentru noii proprietari, primând dezmembrarea și valorificarea (bunuri mobile și imobile)⁵⁰. „*Multe dintre investițiile promise prin contractul de privatizare nu au fost realizate. Nu există statistici clare din acest punct de vedere, dar, intuitiv, se poate estima că proporția investitorilor cu resurse de investiție și intenții de dezvoltare a fost sensibil inferioară așteptărilor, dominând investitorii speculativi*”⁵¹.

Poate naivitatea guvernanților și lipsa experienței au făcut ca un proces de restructurare economică bine intenționat să fie implementat într-o manieră

⁴⁸ A se vedea: Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției*, p. 43.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ A se vedea Lawrence King and Patrick Hamm, „Privatization and State Capacity in Postcommunist Society”, în *William Davidson Institute Working Paper Number 806*, December 2005, <http://www.wjh.harvard.edu/~phamm/wp806.pdf>, accesat la 14. 05. 2015.

⁵¹ Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției*, p. 43.

defectuoasa, iar rezultatele să producă un impact negativ asupra creșterii economice preconizate inițial. O parte dintre investitori nu au acționat într-un mod rațional, având în vedere că și-au atins scopul prin maximizarea profitului cu o investiție cât mai mică. Lipsa transparenței în multe dintre situații și-a spus cuvântul, societatea civilă neputând manifesta nici cea mai mică opunere față de unele contracte având în vedere caracterul secret al acestora.

„The Economic Transition between the Political Decision of the Post-Communist Governments and the Collectivist Mind,” *Astra Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 297-313.